

5 чылдың август
де үнүп эгелээн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

№ 99
(18686)

2015 чылдың
сентябрь 10
четверг

Садар өртээ хостуг

<http://shyn.ru>

shyntuva@mail.ru

shyntuva@yandex.ru

Хоорай хүнүнге уткуштур

ЮРГААРАЛЫВЫС — ТЫВА ТЕАТР

М.НОРБУНУҢ тырттырган чуруу.

Күрдуманың депутады Л. Шойгу Тывада

РФ-тиң Күрдумазының депутады Лариса Шойгу ажил-агый аайы-биле сентябрь 6-да-ла Тывада келген. Ооң чымыштыг ажил графигинде Хей-ниити хүлээп алышкыны, «Тываның тулган күрүне ажилдакчылары» төлевилелдин авторлар коллективи-биле ужуражылга база кирген.

Вторникте эртенги шакта федералдыг депутат регионун удуртукчузу Шолбан Кара-оол-биле ажил-агый аайырыгларны сайгарган, оон республика Чазаның көдээ ажил-агый адырының удуртулгазы-биле ужурушкан.

Сентябрь 8-те Лариса Шойгу хамаатыларны хүлээп алыр, средада «Россияның сууру» федералдыг партияжи төлевилел чорудуу-биле көдээ ажил-агый бүдүрүкчүлери-биле ажык чугааны чорудар. Оон аңгыда депутат Бүгү-российжи улусчу фронтунун төлээлери база Кызыл хоорайның мэри-биле ужуражыр планныг. Кужугет Шойгу аттыг коммерцияга хамаарышпас хей-ниити организациязы-биле база ажылдаар.

Тываның энергетиктери чырык хандырылгасын катап тургускан

Сибирьниң МРСК («Россеть» ЭАН-ның бөлүүндө) ниитилелинге хамааржыр «Кызыл» 220 кВ подстанциясында озал-ондактың соонда, Кызыл хоорайда болгаш республиканың кожууннарында чырыкты берип эгелээн.

Ук бүдүрүлгениң ажилдакчылары ийи хүн ажылын онза чурум-биле ажылдаан. Сентябрь 5-те 19 шак 58 минута турда «Кызыл» 220 кВ подстанцияга (ЧЭЧ ФЧК — Сибирьниң РЭЧ) болган технологтуг үрелиишкениң уржуундан «Тыва-энерго» ААН-ниң ажылын онза чурумче кириген турган. Технологтуг үрелиишкени дугайында дыңнадыг келген дораан-на ниитилелдин директору баштаан оперативтиг штабты тургускан. «Кызыл» подстанцияның бодунун хереглелин хандырырга көжүп чоруур дизельдиг станцияны салган.

Сентябрь 6-да 05.00 шакта хереглекчилерниң хей кезинче чырыкты берген. Чырык хандырылгасын дүрген бээри-биле Тываның энергетиктери компанияның курлавырында көжүп чоруур 9 дизельдиг электростанцияны ажылдаткан. «Сибирьниң РЭЧ» ЭАН-ның «Хакасэнерго» биле «Красноярскэнерго» филиалдарындан 13 дизельдиг электростанциялары Кызылга немей эккелген. «Тыва-энерго» төп РЭЧ-тен 8 бригадандан база Би-Хем участогунда бир бригадандан, шупту 58 кижини, 19 санныг техниканы дериг-херекселдер салырынга болгаш хайгаараарынга ажылдаан.

Сибирьниң регионнар аразының таарыштырылга четки компаниязының изиг шугум телефону онза чурумда ажылдап турар. 8-800-1000-380 телефон дамчыштыр чырык хандырылгасынга хамаарыштыр чогуур медээни ап болур.

ЕВРАЗИЯ АНЫЯКТАРЫНЫҢ ШУУЛГАНЫ

егейниң аныяктарының «Евразия» интеллектуалдыг алдыны: тивалар. Төлевилелдер. Кады ажилга» I шуулганы Кызыл хоорай чылдың сентябрь 18-21-де

шуулган «Шапкын хөгжүлдениң Евразия» төлевилелге дүүштүр эртер, Евразияның харылзааларының, ниитилелжилгезиниң амгы үеде тиктиг байдалдарында айыыл укутун, Европа эвилели-биле, ийи экономиктиг эвилели-биле айлдажылганың перспективаларын хөгжүлдениң Евразия өөзүнүн азы болур Азияның географтыг азы болур (Тыва Республика, РФ), ийи географтыг төвү Кремництин (Чехия) болгаш Евразияның географтыг перинбургтун (Свердлов облазы, Россия) чүүлдерин непередириниң ларын шуулганга сайгарар.

Шуулганың эгелекчилери Тываның Шолбан Кара-оол болгаш курдунуң экономиктиг федералдыг агентилелдин, Бүгү-российжи «Орус география ниитилели» хей-ниити организациязының, «Аныяктарның сайгарлыкчы чоруунга деткимче көргүзериниң Россияда төвү» күрүнениң федералдыг бюджет албан чериниң, «Рос кады айлдажылга» федералдыг агентилелдин, коллективтиг айыыл чок чорук дугайында керээ организациязының, ОДКБ чурттарының университет лигазының, аныяктарның Евразияның экономиктиг шуулганының болгаш Уралдың күрүнениң экономиктиг университетиниң деткимчези-биле эртер.

«Шуулганы белектээринге болгаш эрттиреринге дүүштүр кады ажылдажылга ол перспективтиг болгаш чугула аныяктар төлевилелин улам дээштит болгаш шынарлыг күүседиринге деткимче болур» — деп, Орус география ниитилелиниң президентизи, Россияның камгалал сайыды Сергей Шойгу санап турар.

Аныяктарның бо шуулганын эрттирериниң кол сорулгазы — күрүне эргелеп-башкарылгасында, бизнесте, делегейиниң кады айлдажылгасында болгаш культуралар аразының харылзааларында тургустунган чугула сорулгаларны шийтпирлээринге салым-чаянныг башкарыкчыларны, аныяк эртемденнерни, сайгарлыкчыларны, аныяктар командаларын хаара тудары болур.

Шуулганың программазында бо нарын үеде девискээрлерни шапкын хөгжүдериңиң темазына тураскааттыгган санал-онал солчуушкуннары, «төгериң столдар», мер-

гежил көрүлдөлери кирип турар. Уралдың күрүнениң экономиктиг университетиниң ректору Михаил Федоровтун санап турары: «...Азия аныяктарының бирги шуулганының кол сорулгазы болза, Оожум океан девискээриниң, Төп Азияның, Европаның чурттарының Россия Федерациязының субъектилериниң аныяктарына Тыва Республиканың бурунгу культуразын болгаш төөгүзүн, оон бойдус байлактарын таныштыра-ры болур. Ол дээрге өөредиглиг санал-онал солчуушкуннарынга, янзы-бүрү чүүлдерниң аразындан ниити өзекти дилеп тыварынга көскү үндезин болур».

Шуулганга Россияның болгаш даштыкы чурттарының 18-тен 35 хар чедир назылыг хамаатылары, эгелеп чоруур болгаш ажылдап турар сайгарлыкчылар, организацияларның, бүдүрүлгелерниң, аңгы-аңгы хевирниң тургузулгаларының менеджерлери, эртемденнер, эргелеп-башкарылганың курлавырында кирген аныяктар, журналистер, эки тура каттыжышкыннарының, аныяктарның хей-ниити организацияларының, төлевилел командаларының удуртукчулары болгаш активи, сайгарлыкчы чорукту сайзырадырының, аныяктар политиказының, культураның болгаш уран чүүлдүн, туризмниң, девискээрлерни сайзырадырының талазы-биле специалистер киржир. Организациячыларның дыңнадып турары-биле алырга, шуулганга Россияның 27 регионнарындан болгаш даштыкы 9 күрүнелерден дерт чүс хире кижиге чыгыр.

(Уланчызы 2-ги арында). ➡

«Сайзырал» рыногу көдээден сайгарлыкчыларга садыгланыр черни халас берип турар

Эрткен субботада, сентябрь 5-те, «Сайзырал» көдээ ажил-агый рыногунга Сүт-Хөл, Тожу биле Чаа-Хөл кожууннар боттарының продукциязын делген салган.

Садыглаашкындан кирген орулга 259,2 муң рубль акша болган. Аңаа Сүт-Хөлден — 12, Чаа-Хөлден — 2, Тожудан — 2, шупту 16 сайгарлыкчы киришкен. Ярмаркадан найысылалдың 3 муң хире чурттакчылары садыгланган. Экономика яамызы садып алыкчыларның санының эвээжээнин, Кызылдың Иркутская кудумчузунда суббота санында болуп турар көдээ ажил-агый ярмарказы чергелештир чоруп турарында дээрзин айткан.

«Сайзырал» рыногунда

продукцияның өртээ рынок өртээнден оранчок чиик. Чижээлээрге, бир кил Тожу кадыргызы — 230 рубль, Сүт-Хөлдүн хоюнун ээди килде — 250 рубль, инек ээди — 180 рубль. Субботада Чаа-Хөл кожууннун төлээлери чиге-тараа биле «Ажыг-Суг» аржаанын эккеп сатканнар. Эм үнүштери болгаш янзы-бүрү каттардан кылган вареньелери шагдаа четпейн, төндүр саттыглан.

Ярмарканың бир сорулгазы — көдээ ажил-агый продукциязының бүдүрүкчүлөрүнө халас садыгланыр черлерни тускайлаары, чонга таарымчалыг өрте-биле аыш-чем аймаан садары. «Сайзырал» рыноктун администрациязы көдээ черден сайгарлыкчыларга неделяның субботага чедир неделя дургузунда төлевир чокка садыгланыр черни тускайлап турар.

Бо чылдың апрельден бээр дыштаныр хүнүн рыногунда сайгарлыкчы чоруктуң 200 хире субъектилери боттарының бүдүргөн барааннарын 3 млн. ажыг рубльге садып-саарып алганнар.

Ам график езугаар азы 2015 чылдың сентябрь 12-де Каа-Хем биле Танды кожууннар боттарының продукциязын са-

Энерел сеткил дугайында лекция

Бо хүннерде Тывада Ыдык-тыг Далай-Ламаның хуу эмчизи, медицина эртемнеринин доктору, лама-башкы Барри Керзин моорлап келген. Ол 1947 чылда АКШ-ка төртүтүнгөн.

20 ажыг чыл иштинде Ыдык-тыг Далай-Ламаның резиденциязы турар Индияның Дхарамсала хоорайында чурттап турар. Калифорния университетинин философия факультетин дооскан, оон Мурнуу Калифорния университетинге эмчинин дипломун алган, өг-бүлө эмчизи деп мергелдиг. Америка, Англия, Япония, Индия, Моол, Россия болгаш еске-даа даштыкы чурттарга лекцияларны номчуп, буддизм философияны, медитацияны, ретриттерни эр-тирип чоруур.

Сентябрь 8-тиң кежээзинде Барри Керзин Кызылда улусчу

чогаадылга бажыңыга «Энерел сеткилдиг чуртталга» деп темалыг лекцияны чыылган чонга бараалгаткан. Кижилер боттарының хей-ле четпес талаарын — адааргаачал, кылыктыг, каржы болуру ышкаш багай аажы-чаңнарын эдип алырынче чүткүүр ужуруг деп угааткан. Бот-боттарынга эки хамаарылгалыг, энерел сеткилдиг болур болза, кижилер ынчан аас-кежиктиг болур.

Кижилерге ынак болуру, кээргээчел сеткилдиг болуру, өршээп билири кижиниң кадыкшылынга кончуг эки салдарлыг, организмниң иммунитетин быжылгаар. Багай сеткиштин эвээш болган тудум, эки, чаагай, энерел сеткил кижини бүргөп келир дээрзин лектор онзагайлап демдеглээн.

Аныяк эмчилер чыыжы

Тыва Республиканың Медицина палатазы хей-ниити организациязының баштаар чери дүүн, сентябрь 9-та, Тыва культура төвүгө аныяк эмчилеринин бир дугаар чыыжын организастан эрттирген. Аңаа республиканың хоорай-суурлар эмнелгелеринде ажилдап турар аныяк специалистер киришкен.

Чыыштын хүн айтырыгына «Аныяк эмчилерни эң-не сонугадып турар айтырыглар», «Тыва Республиканың кадык камгалалында аныяк эмчилерге социал база экономиктиг деткимче» болгаш оон-даа еске темалыг илеткелдер кылдыганы. Республиканың кадык камгалалының арга-дуржулгалыг алдарлыг ажилдакчылары — Виктор Хайжок, Людмила Зудилова, Валерий Ховалыг олар аныяк специалистер-биле арга-дуржулгалын үлежи, чагыг-сүмезин бергеннер.

Аныяк эмчилер чыыжына оларның келир үеде планнарын, эмчи организацияларын дагдынышкыннарын болгаш аныяк эмчилерни дүвүредип турар айтырыгларны сайгарып көргөн. Чыышка «Тергин аныяк эмчи» мөөрейниң тиилекчилери шаңналдарны алганнар.

Арагалаашкын-биле демисел айы

Тыва Республиканың кадык камгалал сайыдының сентябрь 7-де дужаалы езугаар бүгү делегейинин Элээр хүнүгө тураскаадып, арагалаашкын-биле демиселди чарлаан.

Эмнелге албан черлеринин хемчеглер планы езугаар республикага чурттакчы чон-биле ужуражылгаларны эрттирип, лекция, беседаны номчуур. Амыдыралдың кадык омур-хевирин база арагадан ойталаарын суртаалдаан массалыг хемчеглер эртер.

Бистиң корр.

АНГОРДАН ДҮК БОЛБААЗЫРАДЫР БҮДҮРҮЛГЕНИ АЖЫДАРЫН ДЕТКИИР

Тываның Чазааның калбак хуралына «Чаңгыс суур — чаңгыс бүдүрүлге» губернатор төлөвилелиниң баш бурунгаар түннелдерин сайгарып, көдээ ажил-агыйын хөгжүдөр болгаш ол адырда сайгарлыкчыларны деткиир программаларга федералдыг болгаш республика бюджетинден күрүне деткимчезинче кордаан чаа бизнес-төлөвилелдерни чугаалашкан.

Хуралдың ажылына төлөвилелдерин боттанылганын харылап турар яамылар болгаш ведомстволар удуртукчулары, кожууннар болгаш суурлар удуртукчулары, бизнес-планнар болгаш санал-оналдарның авторлары — сайгарлыкчылар киришкен. Акша-хөреңгини боттут эвес үлээрин болдурбазы-биле төлөвилелдерни хейнүн киржилгези-биле дыңнап, анализтеп база камгалаарын Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол саналдаан.

Хуралдың сайгарылгазына кирген бир солун бизнес-төлөвилел — Улуг-Хем кожууннун Шагаан-Арыг хоорайга чаңгыс аай бүдүрүлге-технологтук дүк болбаазырадыр: дүктү аштап-арыглаар, чуур, дыраар, дыдар болгаш белең продукцияны белеткеп бүдүрер бүдүрүлгө дугайында болган. Бүгү чуртта сурагжаан Эйлиг-Хем биле Эжим суурларда өшкү ажил-агыйлары оон чиг эт баазаны тургузар.

Улуг-Хем кожууннун муниципалдыг эрге-чагыргаларының медээзи-биле алырга, кожуунда 73 муң баш шээр малдың 14 муңу — өшкүлөр, оон барык 90 хуузу — ангор уксаалыг. Кожууннун удуртукчулары уксаалыг өшкү ажил-агыйын катап тургузуп хөгжүдөр база ажил-агыйга федералдыг эрге-байдалды эгидип, эрткен үеде алдар-адын катап тургузар талазы-биле муниципалдыг программаны ажилдап кылырын планнаан. Чиг этти ангор уксаалыг өшкүлөрүн кадагалап арттырган еске муниципалдыг тургузулгар берип болур, чижээ, Сүт-Хөл кожууннун Кызыл-Тайга суурда чурттакчы чонда 8 муң хире баш бар.

«Чаңгыс суур — чаңгыс бүдүрүлге» губернатор төлөвилелин боттандыраары-биле саналдап кириген бизнес-төлөвилелдерни эксперттер, сайгарлыкчылар, тус чер бот-башкарылга органнары-биле кады сайыттар кабинеттери сайгарып тура, республикада дүк болбаазырадыр бүдүрүлгелерниң ажил-чорудулгазын, садып-саарар рыноктуң, көдээ ажил-агыйында ол угланышкынның хөгжүлдезин база анализтээн.

Чадаанада ажиттыгаш, оон хагдыг дүк болбаазырадыр цехтиң хөгжүлдезинге бир кол моондак — төнчү чорудугнуң, азы чуур дериг-херексел чок болганы-биле өг кидизи хереглел чок арткан. Тес-Хем кожууннун Самагалтай суурда кидис бүдүрүлгезинге оран-саваны хөлезилээри багай салдарны чедирген. Ол цехтерниң ажил-чорудулгазындан алгаш көөрге, продукцияның техниктиг өзүлдезин болгаш хемчээлин улгатты-

рарына кол баазаны тургузар ужуруг чаңгыс технологтук, илчирбеленчек бүдүрүлгени тургузы — моондактан үнер чаңгыс арга ол.

Амгы үеде Тываның девискээринде малчылардан дүктү чиик өрте-биле хүлээп алгаш, республикадан дашкаар үндүр сөөрткөш, аңаа ойнап ап турар чижең саарлыкчылар бөлүү баангор дүктү бир килде 120-150 рубль-биле алгаш, 600-800 рубльге садып турар.

Чиг эт садып алыр арга-дуржулгалыг сайгарлыкчыларның бодалы-биле алырга, еске субсидиялар тилерде хойнун чартык чиге дүгү база үлүг хереглелде. Ындыг болзажок чижең садыкчылар республиканың шупту малчыннарын хаар туттайн турар болгаш, көдээниң ишчилери кыры алган дүгүн анаа-ла өрттедиптер.

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол республиканың Экономика яамызына саналдары дээштииниң экономиктиг көргүзүлгелерин санап, дүк болбаазырадыр көдээ ажил-агый угланышкынының хөгжүлдезинин сорулгалары анализтеп, бизнес-планнар тургузарына дузаны көргүзерин база ону боттандыраарына саң-хем аңгылаар ажилды саадатпазын айткан.

«Мал ажил-агыйлыг республикага дүк болбаазырадыр бедик технологтук бүдүрүлгө шугуна оода чаңгыс бүдүрүлгени ажыдары чугула. Эйи Хемниң чиг эт баазына даянган төлөвилел келир үеги хевирлиг, ынчангаш ону амыдыра боттандыраар дээш бүгү күштү кириштире саналдап тур мен. Оон шупту ойнап алыр үлүг — бирги ээлчегде, дүктү октавайн, а оон орт алыр кижилер — бистиң малчыннарымыс.

Бүдүрүлгө чүгө Тывага эвес, а соңгаар баш хереглелдиг төнчү продукцияны бүдүрер ужуруг Ангор дүктен чагыглар хандыраарындан эгелээш, ону садып-саарар рыногунга чедир, бүдүн системаны ажилдап кылыр кластер аргазын ажыглаар.

Хуралга еске субъектилеринин болгаш чон чурттарның ындыг хевирлиг төлөвилелдеринин арга-дуржулгалын өөренип көөрүн чугаалашкан. Чижээ, Моол бичии чүведен эгелээш, ам кашемир кылыглары-биле делегейде сурагжаан, ол ышка Оренбургтун чүн аржыылдары база. Келир үеде ол тыва бүдүрүлгени «Тыва ангор» деп адаар эки шынарлыг дүктен кылыглар рыногун чаагайлап болур.

ЕВРАЗИЯ АНЫЯКТАРЫНЫҢ ШУУЛГАНЫ

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

Шуулганда өөредилге программасы, Россияның болгаш даштыкының эксперттери-биле, эрге-чагырганың болгаш бизнестин төлээлери-биле ужуражылга кирип турар. Өөредилге программаларындан аңгыда, шупту кижикчилерге чогаадыкчы, туризм-экскурсия болгаш спортчу хемчеглерни эрттирер.

Эксперттерниң аразында Россияның кайгалал сайыдының чөвүлекчизи, техниктиг эртемнеринин кандидаты Андрей Ильницкий, шинчилекчи төөгүчү, төөгү эртемнеринин кандидаты, политолог болгаш хей-ниити ажилдакчы, Россия Федерациязының Хей-ниити палатазының кежигүнү Вероника Крашенинникова, Россия Федерациязының өөредилге болгаш эртем сайыды, физика-математика эртемнеринин доктору, профессор Дмитрий Ливанов, геология-минералогия эртемнеринин доктору, Уралдың күрүнениң экономиктиг университетинин ректору, Россияның бойдус эртемнеринин академиязының академиги Михаил Федоров, Россияның Улустарның найыралы университетинин юриктиг институтунун директору, юриктиг эртемнеринин доктору, экономиктиг эртемнеринин доктору, профессор Олег Ястребов олар кирип турар.

Шуулганың өөредилге программасында беш угланышкыннар бар:

«Культура, өөредилге болгаш шажын чүдүлгө», «Туризм болгаш девискээрлерниң онза чүүлдери»;

«Сайгарлыкчы чорук»;

«Ногаан технологиялар»;

«Бүгү-ниити болгаш регионнун айыыл чоруну; шыналдалар болгаш озалдыг чүүлдери»;

Төлөвилелдерниң шилилгезин үш үч чаада боттандыраар:

I үе-чада — төлөвилелдерни өөредилгелеринин иштинге шилири;

II үе-чада — төлөвилелдерни эксперти комиссиязының шилири. Эксперт комиссиязының составына шуулганың оргкомитетинин кежигүннери, шуулганың консультанттары болгаш эксперттери, күрүне эрге-чагырганың төлээлери, сайгарлыкчылар, хей-ниити ажилдакчылар, культураның болгаш уран чүүл ажилдакчылары кирер.

Шаңнаары:

Номинациялар аайы-биле конкурс хемчеглеринин тиилекчилеринге шуулганы хаарына байырлыг езупалының үезинде дипломнар болгаш шаңналдар тыпсыр. Шуулганың партнерлар тускай шаңналдарны конкурс хемчеглеринин тиилекчилеринге тысып болур.

ТР-ниң Чазааның парлалга албаны

БАССЕЙННИГ ЧАА КҮШ-КУЛЬТУРА-КАДЫКШЫЛГА ТӨВҮ АЖЫТТЫНГАН

күш-культура болгаш спорттун хөгжүлдези» РФ-теги 2015 чылдарда РФ-теги күш-культура болгаш спорттун хөгжүлдези» федералдыг программанын сорулгалыг программанын боттанылгасы-биле Танды кожууннун Бай-суурда чаа күш-культура-шылга төвүн ажиткан тэпте төпте баскетбол, волейбол, теннис ойнаар унитардыг спортчу залдар ортаа кеззэнде эр, херээ-түс уштунар черлерлиг, абиналары, санитарлыг дери аңгылаттынган. Спортчу төпте келген-уналыг бассейнге, күш-сайзырадыр белеткел-ынага чааскаан белетке-рун аргалыг. Тудуг ажыл-че 73,6 млн. рубльди, 6 млн. рублин республи-дежинден аңгылаан. У төптүн байырлыг ажи-ынынга тус черниң чурт-ары хөйү-биле чыылган. Я школачылар ол болуш-өрүп, оран-саваны эр-геш, кайгап ханмааннар. Ангаш боттарының сеткилин чажырбааннар. Рнунда спорт-биле бе-дерде ындыг эки бай-турбаанындан оолдар, өөрүп туарын Бай-дукмак школазының күш-а башкызы Константин айылбырлаан. «Ам бар-ндарт-биле күш-культура-ери школачыларга эге-деп, сеткил ханыыш-ле башкы чугаалаан. У төп Бай-Хаак биле суурлардан чүгле шко-аның эвес, а улуг киж-база идепкейлиг баар-аар деп, Дүрген суурнун-чызы Елена Журавская-рар: «Бис, улуг кижилер, ке спорт-биле белетке-тур бис. Ооң ажыдыыш-дыка үр манадывыс, ол-е дыка ажыктыг боор». Саакка дыка үр ажылдаан-лдың хоочуну, пенсио-рия Курочкина-байыр-дыышкынга албан-биле-т, оолдар, уруглар дээш-рар сеткилин чажырбаан. Р спортчу хевин кет-ртчу сылдыс, Лондонга-олимпий оюннарыйны

чемпиону Михаил Оюн бодунуң уруглары-биле ажыдышкында келгеш, спортчу тудугга бедик үнелелди берген. Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол баштаан Чазак кежигүннери күш-культура-кадыкшылга комплекзиниң ажылының эгелээни-биле тус черниң чурттакчыларынга болгаш тудугжуларга байырны чедирген. Олар чүгле байыр чедирип эвес, а Бай-Хаак суурда баскетбол оюнунуң сезонун ажыктан. Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолдуң удуртулгазы-биле сайыттар, албаннар болгаш агентилепдер удуртукчуларындан тургустунган команда Танды кожуун чагыргазы биле кожууннуң өрт албанынын командаларын ийи оюнда уткан.

Танды кожууннуң төлээлери Чазак кежигүннериниң баскетболга шыырак белеткелдиин демдеглээн. Республиканың Баштыңы Шолбан Кара-оол-даа, Чазак кежигүннери спорт сайыды Юрий Ооржак, чер болгаш өңчү хамаарылгаларынын сайыды Эрес Чульдум, саң-хөө сайыды Орлан Достай-даа тулган оюннуң дээрзин онзалааннар. «Бөмбүктү часпас киир октаарлар-дыр, а бистер бо-ла чазып турдувус. Ойнаар мурнунда Чазактың командазын чаза чемгерип алыр турган» — деп, аштырышкын соонда кожуун чагыргазынын бир-ле төлээзи баштактанган. Бай-Хаактың шкоачылары республика Баштыңы-биле ажыкчарыг чугаалажып, боттарынын

дневниктеринге адын салдырып алганнар. Бай-Хаак ортумак шко-
лазының 6-ғы классчызы Дидим
Когел республика Баштыңының
баскетболга ойнап турарын
телевизорга көргенин чугаалаан.
«Шолбан Кара-оолдун баскет-
болга тергиин ойнаарын теле-
визорга көргөн мен. Бай-Хаакка
маңаа чедип келгеш, ойнаарын
манавадым. Дыка-ла тулган ой-
нады. Бистер база билеткенип
эглээр бис» — деп, Дидим Когел
чугаалааш, регионнун удуртукчу-
был селфиге тырттырып алган.

2015 чылда күрүнө хуу эште-
жилге чорудуу-биле Чадаана хоо-
райда күш-культура-кадыкшылга
комплекизи ажыглалда киргенин
сагындыраал. Ону «Күш-культура
болгаш спорттун хөгжүлдизи» РФ-
тин күрүнө программының «2006-
2015 чылдарда РФ-те күш-культура
болгаш спорттун хөгжүлдизи»
федералдыг тускай сорулгалыг
программаның боттанылгасы-биле
республика бюджетинден кады
акшаландырышышкын-биле туткан.

Оон аңгыда Кызыл кожууннун
Каа-Хем суурда футбол шөлү
база ажыглалда кирген, спортчу-
культура төвүнүн тудуу уламчы-
лап турар. Бо чылдың төнчүзүнге
чедир Каа-Хем кожууннун Са-
рыг-Сеп суурда спортчу төптүн.
Ак-Довурак хоорайда эшир
бассейнниң, Бай-Тайга кожууннун
Тээли суурда кылымал шывыг-
лыг футбол шөлүнүн тудуу доос-
тул, ажыглалга кирер үжүрлүг.

ЕЛЕНА ХАРДИКОВАНЫ
ТОМУЙЛААН

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол сентябрь 1-де республиканың педагогика ниитилежилгези-биле ужурашкан.

Аңаа зрткен чөвүпел хуралга Тываның Өөредилге болгаш эртем яамызының удуртулгазы, аюкалалар ди-ректорлары, аныяк болгаш дуржлгалыг башкылар-биле чаа өөредилге чылының мур-нады шиитпирлээр чүүлдерин өөредилге организацияларын-га өөредилгениң шынарын бедидериниң айтырыгларын чугаалашкан.

Тываның өөредилге бол-
гаш эртем сайыдының ора-
лакчызы, эрге-байдалдыг орус
дыл талазы-биле инспектор
Татьяна Шарыпова албан-ду-
жаалындан халажып турары
ол ужуражылга үезинде бил-
динген. Ону ийи чыл бурунгаар
томуйлаан, ол үениң дургузун-
да республиканың школала-
рынга орус дылды башкылаа-
рын сайзыраңгайжыдарының
талазы-биле улуг ажылды
кылган. Республиканың
өөредилге адырынга Татъя-
на Леонидовнаның киирген
улуг салышкынын Тываның
Баштыңы Шолбан Кара-оол
демдеглээн болгаш ол ажыл-
ды идепкейжидер болгаш оон-
даа бедик деңнелче көдүрүп
шыдаар чаа удуртукчуну оң-
биле кады саналдап турарын
дыңнаткан.

Орус дыл талазы-биле күрүнө инспекторунун албан-дужаалыгга Кызылдын мэринин социал политика талазы-биле оралакчызы, найысылалдың №12 школына орус дыл болгаш литература башкылап дыка хей чыл аягыдаан Елена Хардилованы саналдаан. Педагогика ниитилежилгезинин төлээлери бодунун коллегазына харыс салгалыг, бодунун херээн эки билир, дуржулгалыг башкы болгаш удуртукчу деп үнелээш, өске ийи кандидаттың аразындан ол дээш бадылааннар.

Елена Викторовна Харди-

кова Иркутскин А.А. Жданов аттыг күрүне университетин «Орус дыл болгаш литература» мергежилдиг дооскан филолог. Кызыл хоорайның №11 болгаш 12 школарынга орус дыл болгаш литература башкылаан. Ак сеткилдиг күш-ажылы дээш аңаа «Россия Федерациязының өөредилгезининг хүндүлүг ажилдакчызы» атты тывыс-кан.

Чаа ажылга чедишкин-
нерни Тываның Баштыңы
аңаа күзүзш, ийи чыл бу-
рунгаар тургускан орус ды-
талазы-биле инспектор албан-
дужаал республикага эргежок
чугулазын бадыткаан дээрзин
демдеглээн. «Бисте чорудуп
турар күрүнө политиказы ре-
спубликага орус дылды эки
өөренип алыры-биле ийи
дылдың сайзыраары болур.
Ол ийини деңнеп тургаш,
бистиң уругларывыска орус
дылды багай билир чоруу
келир үезинге доткар болбас,
дээди өөредилгени чедиш-
кинниг доозар арганы тургузар
чоруун чедип алыр уjurлуг
бис» — деп, ол немзэн.

Көргүскөн идегел дээш
Елена Хардикова четтиргенин
илереткен болгаш салдын-
ган сорулгаларны күүседири-
биле бүгү күженишकिनерин
үндүрерин бүзүреткен.

Ол ужуражыга үезинде Чазак Даргазы доозукчуларның чаңгыс аай күрүне шылгалдазын дужаарының айтырыныч, ылаңгыя математикага болгаш орус дылга белеткелче кичизнгей салырын онзалап демдеглээн. Ол дээш эртемнер башкыларының хуу харысыалгазын күштелдирер. Тываның кадрларга негелдезин барымдаалап, уругларны өөрөдилге черлеринче чорудар дээрзин айыткан. «Башкы кижиниң мергежилиниң кол айтыры — республиканың келир үези болур уругларның өөрөдилгези болгаш кижизидилгези дээш сагыш салыры» — деп, Шолбан Кара-оол чугаалаан.

Четтирдим, эмчилерим!

Мен бүгү назынымда
көдээ ажил-агыйга ажил-
дап чораш, ам хүндүүлүг
дыштанылгада оорар мен.
Назы-хар улгадырга, ам чед-
ден чоокшулаан кижиге бо-ла
аарый бээрин улуг назылыг
улус билир боор. Кадыкшы-
лым суларап, аарый бергеш,
Чаа-Хөл кожуун эмнелгизин-
ге бо-ла чыдып эмнедир
ужурга таваржыр-дыр мен.

Мурнуку чылдар-биле деңней көөрге, кожуун эмнелгезинде аныяк эмчилер хөй-дүр. Кызыл хоорайже барып эмчилеп турбас. Каракулак, невролог дээш, өске-даа эмчилерге киргеш, эмнедип болур апарган-дыр. Тыва Чазактың көдээ эмнелгелерни эмчи кадрлар-биле четчелээр дээш миллион рубльдин деткимчези көрдүнген программазы езугаар Чаа-Хөл

кожуунда чээрби ажыг аныяк эмчилер ажылдай берген. Кожуун эмнелгезиниң кол эмчизи Андрей Валерьевич Межекей ук коллективти үш чыл удуртуп турар. Аныяк удуртукчунуң кызымак ажылын кожуун эмнелгезиниң эмнер болгаш аъш-чем-биле эки хандырылгазындан көрүп болур.

Дээдэ өөредилгэ черин
чоокта дооскан эмчилер-би-
ле кожа чоннуң кадыкшылы
дээш бүгү назынында бараан
болуп келген хоочун терапевт
эмчи Татьяна Кыргысова
Севек дээш, өске-даа буянныг
эмчилерге четтиргеними иле-
редип, ажил-ижинге чедиш-
киннерни чарылбазым өнүүм
«Шын» солунну таварыштыр
күзөдөм.

Алдын-оол ТУЛУШ.
Чаа-Хөл.

ЧОННУҢ САҢ-ХӨӨ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ БИЛИИН БЕДИДЕР

Россия Федерациясының Президентизиниң 2011 чылдың сентябрь 19-та № 1101 «Саң-хөө ажилдакчыларының хүнүндүгү» Чарлы езугаар саң-хөө ажилдакчылары сентябрь 8-те профессионал байырлалын демдегеп эрттир турар.

Тыва Республиканың саң-хөө ажилдакчылары Россияның саң-хөө ажилдакчыларының хүнүнге тураскааткан «Чоннуң саң-хөө талазы-биле быжыг билииниң илелдин хөгжүлдизиниң социал-экономикалык быразы» деп эртем-практиктик конференцияны эрттирген.

Конференцияны Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар – Тыва Республиканың саң-хөө сайыды Орлан Степанович Достай ажыткаш, Тыва Республиканың Баштыңы — Чазааның Даргазы Шолбан Валерьевич Кара-оолга сөс берди.

— Саң-хөө адырының хүндүлүг ажилдакчылары болгаш хоочуннары, аалчылар, өг-бүлө, бүдүрүлгө, регион бол-

гаш чурттуң кайы-даа адырының кандыг-даа чадазынга акша-хөреңгилерни шын чарыгдал билири кандыг-даа бергелерни эртеринге дузалаар. Чурттуң берге үелеринде ол эң чугула.

Саң-хөө ажилдакчыларының профессионалдыг деңгелинде дыка хөй чүүлдер хамааржыр. Бир чылдың бюджетинче шилчиер деп турарыбыс безин ону бадыткап турар. Бедик хары-салга, профессионалчы ажил-ишчи хамаарылга болгаш берге үелерни шыдап эртеринге бүзүрөл силерниң ажылыңарга дыка херек.

Күүсекчи эрге-чагырганың саң-хөө-экономика адырының шалыпкын шын ажылының ачызында чуртта улуг экономиктиг байдал турум хевээр артып турар. Ындыг тодаргай барымдааларның дугайында чурттуң президентизи Владимир Владимирович Путин Улусчу фронтунуң хөй-ниити төлээлери-биле ужуражылгага акшавысты шын санап билиривистен ажил-херээвистиң ужур-утказы хамааржыр деп

чугаалаан.

Ынчангаш биске республикавыска саң-хөө талазы-биле билиглеривисти бедидерин чүгле чурттакчы чоннуң саң-хөө талазы-биле сонуггалдарын камгалап тургаш эвес, а үндүрүг талазы-биле чурумну экижидип тургаш, өөренип көөрү кончуг чугула. А эң кол чүве ол ажилды экономиканың хөгжүлдизиниң ужур-дузалыг быразы кылдыр, биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чорукту деткиринче ажилдаар механизм кылдыр хевирлээр чугула. Саң-хөө ликбези чурттакчы чоннуң шупту бөлүктөрүн — шко-лалардан пенсионерлерге чедир хаара тудар ужурлуг. Аныктарың саң-хөө талазы-биле билии — республиканың, чурттуң чедишкениниң быразы. Бо адырың чырыдышкын адырыңа чүгле саң-хөө ажилдакчылары эвес, башкылар, эртемденнер болгаш журналистер ниитилели, парлалга болгаш электронуг МИЧ-тер хаара тут-тунган болур ужурлуг.

Эртем-практиктик кон-

ференция чээли-акша хамаарылгаларының кир-жикчилериниң ажылының шупту угланышкынарының дугайында отчедунга ажыктыг хемчег болур дээрзин идегеп тур мен. Дүжүттүг ажилдаарын, чөптүг дискуссияларны болгаш херек кырында ажыктыг шийтирлерни хүлээп алырыңарны күзедим — дээн.

Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлүг бижиин Ак-Довурак хоорай чагыргазының саң-хөө эргелелиниң начальниги Ольга Ивановна Сухановага, Тес-Хем кожуун чагыргазының саң-хөө эргелелиниң начальниги Сергей Томурович Чарбууга, Тыва Республиканың саң-хөө сайыдының оралакчысы Ольга Васильевна Доржуга тывыскан. Тыва Республиканың Баштыңының өөрүп четтиришкенин Улуг-Хем кожуун чагыргазының даргазының оралакчысы — саң-хөө эргелелиниң начальниги Уран Дандар-ооловна Серинге, Россия Федерациясының Төп Банкызының Сибирьде кол

эргелелиниң Тыва Республи-када Национал банкызының салбырының информатизация килдизиниң учет-операция системаларының сектору эргелекчизи Виктор Валерьевич Грудининге илереткен.

Тыва Республиканың Даргазының Хуралының Даргазының Хүндүлел бижии-биле Чед-Хөлден Аяна Чамзырайны, Тес-Хемден Омак Сарыг-оол, Барыын-Хемчиктен Наталья Соянны, Каа-Хемден Надежда Игнатенко, Кызыл-Кожадан Татьяна Монгуш-шаңнаан.

Тыва Республиканың Саң-хөө яамызының хүндүлүг бижии Саяна Бады-Очурга, Долаана Монгушка, Долаана Хертеке Айлана Ооржакка тывыскан.

Конференция чоннуң саң-хөө талазы-биле билиин бедидеринче угланган хемчеглерниң планын хүлээп ал, бо талазы-биле кады ажилдажылган идепкейжидер деп шийтир хүлээп алган.

Дарый АВДЫ

Бир чагаага хамаарыштыр

ЭҢ-НЕ КЕДИЛИИ – ЭПТЕЖИЛГЕНИҢ ОРУУ

Кижиниң ниитилелде чурттап чоруур болганда, өске кижилер-биле харылзаа, хамаарылга чокка чурттай албас. Кара чааскаан дөрт ханага хагдынып алгаш олуруптар болза, ол клетка иштинде куш дег апаар, хостуг ужар дээр-ле, халалыг хана-каракка үзер, куш хөөкүйнүң чалгыннары суларап каар, а кижиниң чуртталгага сонуггалы өжүп эгелээр. Кижиниң амытанга боду дег кижилер-биле харылзаа албан херек.

Олег Салчакович Даржа чырык черде кара чааскаан арткан: ооң ада-иези, кады төрзэн угбазы, оол дунмазы бо орандан чоруй барган. Ол 60 хар ашкыже өг-бүлө-даа тутпаан, ажы-төл-даа чок. Бо назынының иштинде колдуунда чолаачылап ажилдап чораан, аныяанда БМ-га-даа барып машина мунган. 90 чылдарда Тывага сарыг шажын катап тургустунуп эгелей бергенде, та чүге-ле ийик, сагыл четтирп алгаш, кадай-даа албайн, чааскаан кылаштап келгени бо. Ооң-на салдары-биле Бурятия, Калмыкия, Моолдан бээр ламалар сүрүп, элээр-түрээр шаанче тояап-даа чораан. Чурттаар оран-савазы-даа чок, баш султар чери-даа чок кижини 2014 чылдың май айда Кызылдың кырганнар болгаш инвалидтер бажың-интернадынга чурттай берген.

Баштай бо ажыг амыдыралында чөлениптер чүвези чок, азып-тенип келген кижиге хоочуннар бажыңыңа чурттаары дыка таарымчалыг болган. Ынчанмайын канчаар, шупту чүве белен, интернатка азырадып чыдары дег чыргал кайдал. Бир эртен чыдырда ооң өрзэллинге (өрзэлде чааскаан, ону кым-биле-даа үлешпес, хостуг-шөлзөн) бир кижини келгеш, кулаанга хоп сымары каапкан. «Дуу ында улус сени багай аарыглыг дижи турлар». Олег Салчакович черле бодунуң дүрген, дорт аажызы-биле чым-сырт кыны бергеш, тура-ла халаан. Ол хоп үндүрген кижиге дораан халып четкеш, бир үстүрген. Оон-на эгелээш чөрүлдээниң оду хүрт кылдыр

кыва хона бергеш, интернаттың ханаларындан чалбыраашталып үнгөш, республика деңгелинде чедир хөрлээлей берген. Ол хопчуларны, ооң-биле кады директорну судка-даа билдирген, улуг даргаларже-даа хомудалын кириген, солун-сеткүүлдерге-даа бижзэн. Бо бүгүнүң соонда Олег Салчакович-биле чугаалажыр кижини-даа чок, ооң чанынче кым-даа чагдавас, бүдүн интернат аңаа бойкот чарлаан ышкыш кыны берген. Дириг кижиге мындыг хамаарылга дыка-ла берге, сагыш-сеткилдин аар човулаңы болур.

«Шын» солунга ооң эккелгени, албан парлап бээрин дилээни, чогаал ышкыш чагаа-зының допчу уткаын алырга, ол хоочуннар бажыңында байдалга таарыммазын, бажың-интернаттың даргазы болгаш чөвүлели ону хоп-чипке кириген кижилерге хамаарыштыр хемчег албаанын, ону нүгүлдөп турарын, хуралга ону кыш соогунда интернаттан үндүрер деп турганын хомудап бижзэн. Суд черинге билдирип каарга-даа, ооң шийтири шын эвес дээн, ооң-биле база чөпшээрешпээнин айыткан. Эске интернатче чорудуптар дээр-ле, ол Чазак Даргазынче бижи тургаш, аңаа артып калган. Бо хомудалдыг чагаага хамаарыштыр бажың-интернаттың директору Алдын Анай-оолович Монгуш чурттакчыларның болгаш ажилдакчыларның ниити хуралынга сайгарылганы кылган.

Ол хуралга ийи удур тала — Олег Салчакович-даа, интернат чөвүлели-даа кайы-кайызынга-даа дүжүп бербзэн, кым-даа бодунуң шынныын шынзыткаш турупкан. Кайызы-даа мээни шын дээр. Кижилер аңгы-аңгы, оларның чүү-даа чүвеге бодалы, көрүжү, хамаарылгазы аңгы-аңгы. Ылаңгыя кырганнар, инвалидтер бажыңы ышкыш коллектив бир онзагай, тускай, оларның-биле чурттаары, ажилдаары дыка нарын. Шак мындыг интернат бажыңче келген кижини бүрүзүнүң оруу бодуну-биле база нарын, салым-чолунуң

оларга онаашкан үүлээниң аайы-биле кызгалдалдыг байдалга таварышкан деп болур. Ынчангаш оларның аажы-чаңнары база анаа эвес, дыка берге. Хоп үндүрген кижилер та чүү дээш ол кижини көрбөстей бергенер, ону кым билер боор. А Олег Салчакович ол карак-кулаа багай, согур, дүлей кырган-дижен Виктор Сат-биле, Дарья Ондар дээш, оон-даа өске ол чергелиг кижилер-биле, оон улаштыр интернаттың удуртулгазы, коллективи-биле төнчү чок месилдежишкениң чүге киргенил? Олег Салчакович куруг черге мени нүгүлдзэн дээш, ону шын-зыдары-биле эмчиден справка-даа эккелген. Черле хөктүг кижилер тургулаар, боттары чаданып чорааш, хоп-чип тарадырынга кончуг туралыг. Чеже-даа хораны болза, оларны шуут херекке албайн, тоовас болза, ыңдыглар боттары-ла өжүп каар. А Олег Салчакович ыңдыг эвес, хопчулар-биле шаанга кири демисежип, чөрүлдээниң одун улам күшкүрүп, бодуну-биле чөптүг эвес деп көргени бир чүвениң кырынга тура өлүр аажылыг.

Мээң-биле албан ужуражыр дээш интернат бажыңдан бүдүн делегация редакцияга чедип келген. Олар Олег Салчакович Даржаның «багын» бирден бирээ чокка төөгүп чугааладылар. Хуралдың протоколун база күш-ажыл болгаш социал политика сайыды Л.Ш. Тас-оолга О.С. Даржаны өске интернат бажыңче шилчидер дугайында дилеглиг, хөй кижини ат салган чагаазын-даа эккелдилер. А Олег Салчакович боду редакцияга каш-даа катап келгеш, ол улустуң «багын» база дыка-ла хөй коптарган. Каш борбак кижиниң хуузуңда чаргы-маргыжының ужуң бүдүн коллектив хөлзээзиниң байдалче кирген хевирлиг.

Чогум кандыг-даа коллективке улуг-биче чөрүлдээлер туруп кээп болур, дески-чагай чүве кайда-ла боор. Ынчалза-даа чөрүлдээни бо интернат бажыңда дег чыл чыгам шийүп болбас, ол коллективтиң психо-

логтуг климадынга дыка багай салдарлыг, хөй кижилерниң сагыш-сеткилин көргөдип болур. Бистин амгы бо кээргел чок үевисте янзы-бүрү чөрүлдээлер көвей, кижилер аразында харылзаалардан билчилге, камныг хамаарылга уштуна хадый бергенде, кижини бүрүзү бодунуң думчуун борастанып чорда, буяныг, чагай, чылыг-чымчак сеткиишкени дугайында чугаалаары дыка берге. Ындыг турбуже борбак бажывыс иштинде, улуг-биче-даа болза, мээлиг катташкартар бар, угаан-сарылыгдыг кижилер ыш-кажыл бис. Мээ-медерели бар болганда, хөй-ниити аразында, коллективке кижини бодун канчаар чурумнуң алдынарын билер, бодунуң аажы-чаңын контроль-даар, ниитилелдин дүрүмнерин сагыр ужурлуг.

Чаргы чарары, чогуш соксадыры — дыка берге үүлө. Ол хамаанчок, шош чарган кижини боду буруулуг болуп үнүп кээри хаая эвес. Ынчангаш чөрүлдешкен ийи таланың кайызынга-даа болушпазы-биле хоочуннар бажыңында болуп турар чөрүлдээге ам черле улуг кара секти салыр үе келген диксээр-дир мен. Черле чүү-даа чүве төнчүлүг болгай, чеже бооруп. Бир эвес Олег Салчакович ол интернаттан үндүртпес мен, оон чорбас мен дээр болза, месилдежишкениң соксаткаш, эптежилгениң оруунче кирер, оон өске арга чок. Нүгүл үндүрген улус меңээ буруузуң билинзин деп, ол негеп турар. Че харын, Виктор Сат болгаш компания буруузуң минниптерге, оларның чүүзү канчап баарыл, бо улус база эптежиринче базым кылып, хол тудушпас болза хоржок. Бодум хуумда шак мындыг чөрүлдээге удурланышкы ийи таланың кайызы-даа буруулуг деп чугаалаксаар-дыр мен. Хоочуннар интернады ышкыш коллективке бот-боттарынга камныг хамаарылга, билчилге, бот-боттарын дыңнап билери чүдөн артык чугула. Шупту кырган-дижен, аарыг-аржык улус ышкыжыл, чеже-ле тутчурул.

Кыраан тудум, чурттаптыны көрүп каапкан кижини мерген угааныг болуп, ол-бо эки-баш чүүлдерни шын сайгарып бил олурар болбайн аан. Хоочуннар бажыңының чурттакчылары бол колдуу чурттап эрткен дүржүзүндан угааны мергенден килер болганда, бо тургустунулуг чарлыг чөрүлдээден эпте таптыг, мөзүлүг үнүп ап шыда дээрзинге идегээр-дир мен. Интернат дээр-ле черле интернат болбайн аан, шупту чүве беле хүнде 4 катап чөмгөрип турар кырганнарны, инвалидтер ажаап-тежээп, эмнеп турар. Бээр кириксээр улус эңмең оочур улуг.

Ийет харын, хоочуннарны интернат бажыңында чуртталга тулган эки деп шыдаар мен, бир кижиге хөлчөк тааржыр, өскезинге — шоолуг эвес, үшкүзүңге — шуут-ла таарып пас. Кижилер, аңгы-аңгы болганда, кижини бүрүзүңге таарып идеал кайда боор. Четпесте база ында чок деп шыдаар мен, бодавыже, кайда-даа ышкыш дөмей бар, оларны эртен алыр дээш Кызылдың хоочуннар бажыңының директору Алдын Монгуш, удуртулгазы, чөвүлели кичээнге каяа салбайн турар чүве деп, кылдынар, болдунуң ужурлуг чүвени кылып-ла туртпайнаан, даргаларның херээ ышкыжыл.

Хөй-ле философчу бодуңдарже кирбейн, бо материалдык чырык черде чурттап чорууруң дээш өөрүп четтиришкениң болуп көрээлиңер деп кыйың биле доозуп көрейн. Чурттап гада бөгүн таваржып чоруу үүрмек-саармак бергелериниң сон-даарта биске каттырыңы херекчөк чүве-даа апаар. Ынчангаш хайыраан чуртталга үнелер кадың камна, ниитилелдин дүрүмүң үреве, эш-өөрүң-биле эптиг бол, хөдөр аажың базым ал, хопчу-кара болба, арткан калган чуртталганы аас-кежикти чурттап алырың бода. Оон өскө чүү херетил?

Надежда ЭРГЕЛ

Чогаал чылынга

Эртем-билиг өртемчейин кызыл-даван эгелээн мен...

Монгуш Доржу 1939 чылдың ноябрь 20-де Хондугай сумузуна төрүттүнгөн. Хондугай ортумак школазын доос-
тук. Өвүр райкомунун секретарына
апарылган. Москваның А.М. Горький ат-
туу институтунче өөренип киргеш,
инженер-эки дооскан. Ол — Тывадан ук-
туу бирги доозукчузу.

Монгуш Доржу 1939 чылдың ноябрь 20-де Хондугай сумузуна төрүттүнгөн. Хондугай ортумак школазын доос-
тук. Өвүр райкомунун секретарына
апарылган. Москваның А.М. Горький ат-
туу институтунче өөренип киргеш,
инженер-эки дооскан. Ол — Тывадан ук-
туу бирги доозукчузу.

Монгуш Доржу 1939 чылдың ноябрь 20-де Хондугай сумузуна төрүттүнгөн. Хондугай ортумак школазын доос-
тук. Өвүр райкомунун секретарына
апарылган. Москваның А.М. Горький ат-
туу институтунче өөренип киргеш,
инженер-эки дооскан. Ол — Тывадан ук-
туу бирги доозукчузу.

Монгуш Доржу 1939 чылдың ноябрь 20-де Хондугай сумузуна төрүттүнгөн. Хондугай ортумак школазын доос-
тук. Өвүр райкомунун секретарына
апарылган. Москваның А.М. Горький ат-
туу институтунче өөренип киргеш,
инженер-эки дооскан. Ол — Тывадан ук-
туу бирги доозукчузу.

Монгуш Доржу 1939 чылдың ноябрь 20-де Хондугай сумузуна төрүттүнгөн. Хондугай ортумак школазын доос-
тук. Өвүр райкомунун секретарына
апарылган. Москваның А.М. Горький ат-
туу институтунче өөренип киргеш,
инженер-эки дооскан. Ол — Тывадан ук-
туу бирги доозукчузу.

Монгуш Доржу 1939 чылдың ноябрь 20-де Хондугай сумузуна төрүттүнгөн. Хондугай ортумак школазын доос-
тук. Өвүр райкомунун секретарына
апарылган. Москваның А.М. Горький ат-
туу институтунче өөренип киргеш,
инженер-эки дооскан. Ол — Тывадан ук-
туу бирги доозукчузу.

Монгуш Доржу 1939 чылдың ноябрь 20-де Хондугай сумузуна төрүттүнгөн. Хондугай ортумак школазын доос-
тук. Өвүр райкомунун секретарына
апарылган. Москваның А.М. Горький ат-
туу институтунче өөренип киргеш,
инженер-эки дооскан. Ол — Тывадан ук-
туу бирги доозукчузу.

Монгуш Доржу 1939 чылдың ноябрь 20-де Хондугай сумузуна төрүттүнгөн. Хондугай ортумак школазын доос-
тук. Өвүр райкомунун секретарына
апарылган. Москваның А.М. Горький ат-
туу институтунче өөренип киргеш,
инженер-эки дооскан. Ол — Тывадан ук-
туу бирги доозукчузу.

Оглуң мен дээш муңгарава.
Ойбак тонун кедип алгаш,
Орук көзүп кылаштава — дээн бо каш одуруг-
дан шүлүктүн утказы билдине бээр.

Шүлүкчү, чогаалчы М.Б. Доржу Тывада ынак авторларның санында кирип турар. Ооң ады тыва литератураның төөгүзүңгө артып, 1998 чылдан эгелеп чогаалдарын школаларда өөренип эгелээн. Ырларын, шүлүктөрүн чон ырлап, номчуп турар. С. Б. Пюрбю аттыг шаңналдың лауреады болгаш билдингир чогаалчыларның бирээзи М.Б. Доржу үр аараанының соонда 1992 чылда мөчээн. Чаңгыс чер-чурттууларының болгаш Тываның Чогаалчылар эвилелиниң эгелекчи саналы-биле Өвүр кожунунун төп библиотеказын ооң ады-биле адаан. Монгуш Доржу — арыг сеткилдин шүлүкчүзү, хей-хей шүлүктөрүнүн автору.

КЫЗЫЛ-ДАВАН

Чымчак идиим улдуртунмаан,
Шыва тонум даараттынмаан,
Сургакчылар манай берген,
Сургуулче баар хүнүм көлгөн.

Чаңгыс авам чөжө кызар:
Чаштар көвей — кызыл өрт-лө.
Угбам уруг бар-даа болза,
Ужук сыптап эгелээлек.

«Кызыл өөрөн, оглум» — дээштиң,
Эргим авам үдөп кагган.
Эртем-билиг өртемчейин
Кызыл-даван эгелээн мен.

Монгуш Доржунун бодунун чогаалдары болгаш очулдурган ажилдары амга чедир ка-
дагалаттынып чоруур. Чогаалчының чогааткан
шүлүктүн чаңгыс-ла одуруундан ооң салым-
чаяны кестүп турар.

Аяна КОМБУЙ-ООЛ,
Чаа-Суур школазының эге класс башкызы.

● «Шынның» 90 чылынга

Ачылыг-ла солунувус

Амыдырал, ажил-ишке
Арат чонну өөреткен,
Арга-сүмө берип чоруур
Ачылыг-ла солунувус,
Чечен сөстүг сеткүүлүвүс
Чедип кээрин четтикпес бис,
Өг-бүлө шуптувуска,
Өөрүнчүг байырлал боор.
Аш-чемниң дээжизин
Амданнанып чигени дег,
Арыннарда чүүлдерни

Амырап-ла номчуур-дур бис.
Уругларга, бичилерге,
Улуг улус, бүгү чонга
Үе-шагның аайы-биле
Үлөгерлиг сеткүүлүвүс.
90 чылдаан байырында
Доозавыс байыр сунуп,
Ажил-ишчи «Шынывыска»
Аас-кежик күзеп тур бис.

Лориса СААЯ,
Ээрбек суур.

Журналист коллегавыс, ТР-ниң алдарлыг ажилдакчызы
Маадыр-оол Калчанович Калчанга.

Чоктанчыг-дыр

Харысалгалыг секретарь чораан
Калчан Маадыр-оол мөчүп калды.
Кады ажилдаан, өөрөнгөн өөрү биске
Харааданчыг, хомуданчыг, чоктанчыг-дыр.
Тозан харлаар солунунуң удавас боор
Солун, хөглүг юбилейиниң бүдүүзүңде
Торлуш дивес журналисти аарыг-аржык
Соккан чүрзүн кезээ мөңгө доктаадыпкан.
Эткен сөзү негелделиг, шыңгы, шыңчы
Эживистиң ээлдек, шоваа аажы-чаңын,
Эрессимээр дүргөн, шалып иженирин
Эдеришкен эжи-өөрү утпас дээн бис.

Даңзы САЛЧАК.

Чурттажывыс

Бай-Тайгадан үнгөн чечек
Балчыр уруу Светланавыс
Парлалганың база чечээ
Байыр сөңү — чараш чогаал.

Парлалганың аар чүгүн
Дөртөн чылда чүктевишаан,
Дөштү өрү чүткүп орап
Бай-Тайганың кызы-дыр ол.

Аажок кезээ, эрес, шапкын
Алдар-аттыг солунувус
«Шынның» хоочун ажилдакчызы,
Шылгараңгай чурттажывыс.

Кезээ шагда суму, кожунун
Кезип чоруур, олут орбас
Чечээвистиң Светлананың
Чедишкени өктерезин!

Ким-оол САРЫГ-ДОНГАК,
ТР-ниң алдарлыг башкызы.
Тээли суур.

МИЛЛИОНЕР ШКОЛАГА ШУУЛГАН

29-та Сукпактын аптан аттыг школага чаа өөредилге чылын айырлыг хурал болуп улуг башкылар шуул-
2-ниң Өөредилге бол-
ямызындан Р. И.
4. ТР-ниң Саң-хөө
иң төлээзи Л. В. Тру-
ыл кожунунун чагырга
И. Ендан, кожунунун
эргелелиниң дар-
И. Дадар-оол дээш,
өлээлдер сөс ап, бүгү
га байыр чедирген-
эвилел даргазы Кла-
ловна Монгуш хоо-
кыларга, аңгы-аңгы
эниң идепкейжиле-
шаңнал-макталдарны
Ол ышкаш хүндүлүг
а «Хамнаарак-2015»
а конкурсузунуң Гран-
налының тиилекчизи
Топсан, талантылыг
лер Аюжана Куулар,
йыжы база «Ийи сыл-
ейиниң лауреат баш-
Любовь Бүрүлеевна
ле Сюзана Владимир-
уш олар чыылганнар-
н бараалгатканнар.
л — амыдыралдың
Оларны улам өң
йырадыры — улуг
с. Школага келген
лерниң салым-чолу
еп бедик атты эдилеп
ның изиг чүрээңге,
тунга турар. Ол ыш-
роннуг депшилгениң
ндан башкы кижиниң

базымы деңге сайзыраар, ханы билигиг болур ужурлуг дээр-
зин бо хуралга келгеннер угап
билген.

Август чөвүлел хуралына чыылганнар чедер-четпезин ажит-чажыт чокка сайгаржып, мастер класстар-биле арга-
дуржулганын солчуп, кол кезээ
— эртемнер аайы-биле эртти-
рер класстарны дериг-херек-
сел-биле эки белеткээн.

Школаның чаа директо-
ру Ю. У. Донгак, кижизидилге
талазы-биле орапакчызы У. К.
Каң-оол, ыры-хөгжүм башкызы
А.Х. Д. Ооржак, информатика
башкызы В. А. Аюев оларның

организацы шынарын демдег-
лезе чогуур.

Кызыл кожунун — респуб-
ликада эң хөй чурттакчылыг чер.
Суму бүрүзүңде школа, уруг-
лар сады, немелде өөредилге
черлери ажилдап, сайзырап-
хөгжүп келген. Олардан Каа-
Хем суурда № 1 школаның
ажылы дээрелерге хамааржыр,
ооң директору Е. Д. Куулар. Бо
школаның баазазында «Эври-
ка» немелде-өөредилге төвү
бар. Коллективтин ажилын
республиканың август чөвүлел
хуралына эки ажилдыг 5 не-
мелде өөредилге төптериниң
аразындан бир дугаар «Эв-

риканы» демдегледип адааны
ооң башкыларына, 770 ажит
өөреникчилеринге улуг детким-
че болган. Ол ышкаш ТР-ниң
өөредилге болгаш эртем са-
йыды К. А. Бичелдейниң идип
үндүргөн саналындан профиль
аайы-биле шахтерлар класын
ажыткан. Аңаа бо-ла школаның
сески классчылары шенелде
өөредилгени эгелээр. Шак ын-
дыг класстар Кызылдың № 15
лицейинге, Бай-Хаакка, Чеди-
Хөлге, Элегеске — ниитизи-би-
ле 7 школаның өөредилге про-
граммаларындан аңгы шахтернун
мергежилин шиңгээдир 2015-
2016 өөредилге чылының бир

чаа ажитышкыны ол. Олар
найысылалывыстың Арбат
шөлүңгө, бичи шахтерга турас-
каалчыгаш чанынга сентябрь
1-де чыскаалып даңгырагалаан.
Кожуунда база бир солун бо-
луушкун — Каа-Хемниң № 1
школазының чанында чаа фут-
бол шөлү өөреникчилерге улуг
белек болган.

Б. И. Араптан аттыг шко-
ла республикада Нацио-
нал өөредилге талазы-би-
ле төлөвилелдин мурнуку
одуруунга кирип, миллионер
школаларның санында турар.
Бо чылын беш дериттинген ка-
бинеттерже биргиклассчылар
— 811 өөреникчи школаның
эжиин ажитып кирген.

Бежен ажит чыл дургузунда
Б. И. Араптан аттыг школаның
ханазындан та чеже оолдар,
кыстар «ужуп үнгөш», төрзөн
Тываның төлөптүг кадрлары
болган чүве. Мен база аңаа 10
чыл дургузунда алдарлыг баш-
кы Б. И. Араптан-биле эгин кожа
ажылдап келдим. Чедишкенин-
нер — 20, 30, 40 чыл ажилдаан
хоочуннарның эки үрө-түнели,
а оларның салгакчылары анык
башкыларны бо шуулганга боо-
дал чечектер тутсуп таныш-
тырган. Оларга ол уттундурбас
болуушкун болуп артары чу-
гаажок. Харысалга улуг, чаа
өөредилге чылынче дидим ба-
зып кириңер, эргим башкылар!

Светлана ДАНЗЫН-ООЛ,
педагог.

Сукпак суур.

«ШЫННЫ» почтазындан

Улусчу езу-чаңчылдар чылы

Кадыкшыл шагы

Улуг-бичии чонга кадык омур-хевирни суртаал-даары-биле Республиканың аарыгларга удур кадыкшыл төвүнүн ажилдакчылары кадыкшыл шагы эрттир турар. Неделяның вторник, четверг хүнеринде дүш соонда, 3-тен 5 шакка чедир төптүң кол эмчизи Любовь Кара-ооловна ажилдакчылары-биле кады спортчу оюнар ойнаар, тренажер залында спортчу дериг-херекселге сула шимчээшкinner кылыр, кылымал сугга эштир, стол теннизи болгаш өске-даа оюннарны ойнаар чаңчылдыг.

Улуг-бичии чоннун кадыкшылын улам быжыглаары-биле албан черлериниң ажилдакчыларына болгаш хей-ниити черлеринге эртенги үеде сула шимчээшкinnerни эрттирер сорулгалыглар.

Хүнде-ле 5 километрни халып эртип, сула шимченип турар болза, хан базышкыны дээн ышкаш аарыглар турбас деп, эмчилер чугааладылар. Ол хирени маңап эртлес-даа болза, кижжи бүрүзү бажыңга эртен эрте тура халааш, сула шимчээшкinnerни кылырын база сүмеледи. Оон ыңай кадык-чаагай амыдыралды чорударының кол негелделериниң дугайында ажык чугааны чон ортузунда чорудуп турар.

Ынчангаш Республиканың аарыгларга удур төвүнүн ажилдакчылары бүгү чонну «кадыкшыл шагы», «кадыкшыл кичээлдери» деп ажыктыг хемчеглерге иденкейлиг киржиринче кыйгырып турарлар.

Ася БАЗЫР-ООЛ.

Авторнун тырттырган чуруу.

«Кадыкшыл шагының» үезинде. Аныяк терапевт эмчи Меңги Сюрэн.

Агар сынның оглу

Даштындан көөрге оожум-топтут, назы-хары дөгүй берген ирейни Орус-оол Балчийевич Дижитмаа дээр. Олар кара чажындан бээр Агар сынының делгемнеринге малчыннап чорааш, 1991 чылда хүндүлүг дыштанылгаже үнген.

Малчын кижиниң ажылы чымыштыг, дүне-хүндүс малмаганындан карак салбас, бичии дыш апкаш-ла, малынга баар. Ооң-биле чергелештир кады кыраан Белеккей Шара-Хөөевна анаа олурбас, ажил-ижинге дузалажып, ону-мону кылыл деп арга-сүмезин кадар. Ынчаар кызымаккай ажилдап чорааш, күрүнезинге кодан-кодан хойну өстүргеннер. Үлегерлиг өг-бүле чеди уругну чаягаш, чуртталганың ак оруунче чедип кирип кааннар.

Амгы үеде Дижитмааларның уруглары, уйнуктары сумунуң ажил-агыйыңа үлүүн кириштирип турар. Чаңгыс кызы Чечек Орус-ооловна — сайгарлыкчы. Чоннун чагыын Кыдаттан, Моолдан эккеп берип турар. Бай-Даг кызы, чөңгөвис Белеккей Шара-Хөөевнаның «адының бажы бо чылын хоя берген». Бо үлегерлиг өг-бүле аныяанда-ла таныжып

чурттаан, ам 50 чыл болганнар. Чөңгөвистиң мергежили — тракторист. Олар Доозунуң бугазын касчып, аштажып тургаш, акывыс Орус-оол-биле салым-чолун катыштырганнар.

Кандыг-даа ажил үре-түннелдиг болур. 1959-тан 1992 чылга чедир хоочуннун кылган ижин күрүне түннөп, шаңнап-мактаан. Тодаргайлаарга, 100 баштан 116 чаш хураганын алганы дээш Тыва АССР-ниң «5 чылдың тиелекчизи», Дээди Советтин хүлер медалын, «Россия биле Тываның демнежилгезиниң 100 чылы», «Күш-ажылдың хоочуну» болгаш Юрий Гагаринниң медальдарын Орус-оол Балчийевичиге тывыскан.

Юрий Гагарин дээрге, айсылдыстарже аян-чорукчу, а Орус-оол иревис Агар сынының делгемнеринге аъттыг ужукуруп чораан малчын-дыр. Өскөн-төрзөн Шара-Нуур Агар сынында болгаш Нарында ооң баспаан чери чок. Хоочуннун хей малын дайгырган кыйгызы ол девискээрде чаңгыланып артып калган. Шаңнал-мактал-даа бодавас, хей мал өстүрүп чораан өгбевистиң эрткен оруу, эки кылган ажылы — элпеп читпес алдар-дыр.

Клара НАМЗЫРАЙ.

Чаңчылдарны сагып өөредир чугула

Улусчу ужулар кичээлдеринде тыва улустуң аас чогаалын, оларның чурттап чораан оран-савазын өөредип турар бис. Бистиң бурунгу өгбелеривистиң амыдыралының эң чугула кезээ, кыштын соогундан чылыгланып, чайның изиинден чаглактанып чораан оран-савазы азы уязы — өг.

«Куш уязыңа ынак, кижжи чуртунга ынак» деп чоннун үлегер домаа бар. Тыва кижжи база төрүттүнген, өскөн өөнге ынак. Чоннун аразында дыка шеве, «алдын» холдуг улус хей. Өгнүн ханазын, ынааларын, хараачызын шеве кижилер чазал кылып каар, өгнүн херекселин янзы-бүрү угулзалар-биле каастаар. Херээжен улус ширтек-дөжекте

чараштыр даарап сырыыр. Ширтектерни, сырткыты, шай, дус хавын даарап алыр чаңчылдыг.

Тыва кижжи шаандан тура дөң черге өөн тип, дөлем черге малын малдап, азырап, ажы-төлүн өстүрүп, доруктуруп амыдырап чораан. Чылдың дөрт эргилдезинде малчыннар хонаштарын солуп, өөн аът-шарыга чүдүртүп алгаш, көжүп чораан. Өгнү көжүреринге, чүдүреринге эптиг кылдыр кылган болур.

Өгнүн хевир, тургузуу, ишти, даштыкы каасталгазы, турар туружу онзагай уткалыг. Тыва кижиниң хей талалыг чуртталгазы-биле холбаалыг. Өгнү тигерде эжин мурнуу-чөөн чүкче көрүндүр тигер. Хана, хараача, ынаа, багана, эжик — өгнүн кол

тургузуглары ол.

Өггө хамаарышкан аныяк тывызыктар хей. Кичи чоннарның оран-савазын маарышкан чаңчылдар бис. Езулалдарны билзе чогуур килериниң, олурарының езулалдары безин тускай чурумнуң. Чоннун чаагай чаңчылдар камгалап-кадагалап, ханазы ону чаа үеге таарыштыр чуртутка-шынары-биле хевээр дыралга боттандырап болгаш эки. Тыва чоннун арттырып «үүжезин» камнап-кадагалап — бистиң дорт хүлээлгезин эки чаңчылды уругларга өөредип билиндирер сорулгалыг аадаары чугула.

Аяна КОМБУЙ-Чоо-Суур школазының класс башкызы.

Баян-Тала Кууларлары

Чамдык хөөрээр, суг-салба оюн-баштак улус «Куштун улуу куу дээр куш, кижиниң улуу — Кууларлар» дигилээр. Шынап-ла, Куулар фамилиялыг кижилер Тывада кайы хей, төрелдежи, аралажып, кудалажып чурттап чорлар.

Эрте-бурун шагда чүвөң иргин, Хемчик хемниң унунга, Чадаананың кирген аксынга терезиннерлиг, хараганнарлыг, ажык-делгем алаак черге кижжи төрөлгөтенниң Кууларлар дээр бир аймаа тыптып кээп-тир эвес-пе. Олар кайыын канчап тыптып келгеннерил?

Балар шагда чер кезип чораан кезек төрөл бөлүк улус дыка үр улчуп, тояп чорааш, Эр-Хемчик унунда Баян-Тала деп булуң черге чедип келгеш, алаңын азып, муңгашталып чоруп тургаш, бир дыңнаарга, дээрде элзэн каш куу куштар шуужуп алган эртип бар чораан. Карак салбайн, оларны эдerti көрүп турарга, бирээзи аксында пактап алган чүүлүн оксунуп бадырыпкан. Черге кээп дүшкен чүүлду барып алгаш, илбичи кыдат кижизинге чедире берген. «Силер ам кайнаар-даа барбайн, бо черге олчаан турумчуп чурттаар болзуңарза эки-дир» — дээн. Баян-Тала Кууларларының төөгүзү мынчаар тывылган-дыр.

Ам Баян-Таланың ат-сурагы, алдарлыг төрөл аймаа Кууларларның улуг назылыг өгбелерин болгаш амгы аныяктарындан билер, дыңнааным-биле бижип көрей. Бир-ле дугаарында шыырак дээн сарыг шажын эртемниг Шымбай-оол Дажы-Торлукович Куулар, ооң шажын ады — Серен-Доржу. Ол 13 харлыг тургаш, хүрээге өөренип кирген. Чадаананың Алды-Хүрээзинге ажилдап чораан. Ол Кирбиш-Сарайга чурттап турда барган мен. Көгзэн-Булак аржааны канчап тыптып келгенин сонуургап айтырамын, мынча деп харыылаан: «Шаг-шаанда Моолдан Көгзэн-лама деп кижжи келгеш, чанып чоруурда: «Бо баткан чоога иштинде чаңгыс дыт бар-дыр, ону кезип кааптар болзуңарза, бо үнүп чыдар бичии кара суг элбеп үнгеш, аржаан болу бээр» — дээн. Дытты кезип каапкан соонда чоогада кара суг

элбээн, оон бээр-ле Көгзэн-Булак аржааны деп адаан чүвө-дир.

База бир алдарлыг кижжи МЧАЭ, колхоз-совхоз тургузукчузу, суурнун үндезилекчилериниң бирээзи Орус Дөңгүр-оолович Куулар — ТАР үезинден бээр бүгү хүрештерге шүглүп, үжүрлежип чораан сурагылыг мөгө. Ол база сарыг шажын эртемниң дээдин чедип алган, шыырак билиг-лиг лама чораан.

Шыырак дээн бай, хей малдыг Биче-оол Дыртыкович Куулар ТАР Чазааның Хемчик унунда хей малдыг араттарны хостуг одар-белчирилг черлерже көжүрер дугайында доктаалын езугаар Танды кожуунче көшкен хемчиктерниң бирээзи болган. 1939 чылда Тандының Суг-Бажыңга көжүп чедергеш, Ада-чурттуң Улуг дайынының үезинде фронтуга дузаламчы кылдыр хей баш малын халаска берген. Ону ТАР ордени-биле шаңнаан. 1946 чылда Суг-Бажыңга турган Молотов аттыг колхозка киргеш, 400 баш хой-өшкүнү, 70 баш инек малды, элзэн хей аскыр өөр чыгыны берген. Биче-оол Дыртыкович — күш-ажылга бердинген, чонунга хүндүткелдиг, патриотчу, быжыг тура-соруктуг алдарлыг малтын. Ол ССРЭ-ниң улус ажил-агыйының делгелгезиниң алдын медалы-биле база шаңнаткан. Тываның болгаш суурнун социал-экономиктиг хөгжүлдезинге кириген ачы-хавыязы дээш Кочетов суурнун бир кудумчузунга Куулар Биче-оолдун адын тывыскан.

Баян-Тала Кууларларындан чоннун төлөпиг оглу Доржу Көгзэн-оолович Кууларны адавайын барып болбас. Ол — Красноярскиниң эмчи институтун кызыл диплом-биле дооскаш, ажылының эге базымын Сүт-Хөл эмнелгезинден эгелээш, республика эмнелгезинге ажилдаан, ниити аарыглар эмчизи. Ол бир катап Чыраа-Бажыңга келирге, Аныяк-Чыргакыда малчын аалдарга кады чордувус. Хүндүлээчел, эвилең-ээлдек, аарыгларны өттүр билер эмчи чүвө. Ажы-төлүндө соон салгаан эмчилер бар деп билер мен. Ооң бижээни «Тываның эм үнүштери» деп ному дыка ажыктыг.

Хомду дайынының киржикчизи Куулар Лопсан Балдакович Бээзи кожуундан Хомду хоо-

райны хостажырынга 200 адыгжы шериглерни баштап раан. Тыва улустуң эрес-дир маршал Чойбалсан бедик үнелеп көргөш, Куулар Лопсан «Зориаат Баатор» деп да чергениң бедик адын тыва Ол 1911-12 чылдар үези.

База мөгелер Допчу-Додоо, Чамбал-оол, Дар-Мандан-оол, Орус, Байы-Байыр-Белек Кууларларны болур.

Аныяк малчын Буян-оолович Кууларның кыш-ажылын канчап делгем-левес боор. Ол 2013 чыл түннелдери-биле 100 төрүдөн 95 хураганы камгалап коданында 600 баш хойлуг дымда шаңналдыг черни Кууларлар аразында Совет органнының хоочуннары пик-оол, Докпак-оол, алдар башкы-Эзир-оол дээш, кыш чок дээр.

Хөндергей хемни өрүк таптарга, Узун-Кара-Суг Кара-Чоога аразында Кууларларның оваазы Оозун хөлчөк дагыыр чораан, жан олар ажил-амыдыралы аайы-биле ыңай-бээр аңгыланып чоруй баргыла Чыргакыңың Белдирге, Баян-Хемчиктин Суг-Бажыңга оларын дагып турдулар. Суг-чылдарда Кууларлар оваазы дагываастааны элдептиг.

Ниитизи-биле Кууларлар тайда, Моолдун Баян-Өгтүс, Хову, Завхан аймакта, Сенгел тываларында Тываның булуң бүрүзүндө Куу фамилиялыг кижилер бар. Мадаайларым Севекпен, Байыр Кууларлар база Баян-Тала туг, оларның салгалдары амында чурттап чорлар.

Кууларлар каяа-даа чорук-дөзүн айтыра берзе, «9 саа каадайдан төрүттүнген, 9 даа уктуг мен» дээр болза, улуг зылыглар билип, кааптар. Баян-Тала Кууларларының дугайы бирден-бирээ чокка солук чырыдып бижири болду. Мында ады кирбээн Куулар хомудаваас боор.

Оолак КАРА-Чоо-Суур хомучун бижик.

Чыраа-Бажы суур.

УРУЛАРНЫ КАНЧАП БЕРИПКЕНИЛ?

Төөгүвүс арыннары

ның төөгүзү-биле алып
Ус-Аксы — эң баштай тур-
нууларның бирээзи.
Ус-Аксының адаанда,
инин он талазында, Ус
инин Улуг-Хемче киир
сында шөлде 30-40
зынарлыгы, орус, тыва
ларлыгы суур чүве. Онү
ыр көөргө, бедик, ка
арлыгы, дыттар, пөштер
дыг-даа ыяштар үнгөн.
семни ыр алзы Крас-
нен Кызылче суг хеме-
ууп эгелей бергенде,
с чон өртээл тургузуп
тай берген. Оларга
ызында аргаларлыгы,
стиг, Улуг-Хемнің дел-
га балыктаары ажык-
ан. Суурга янзы-бүрү
ның садыын болгаш
ны дораан ажиткан.
Кашпалдың чону ырак
даттар-биле садыг-
рган. Кажан өртээл
барааннарның өртээ
нындан чиик болур-
ке барбастаан. Чоок
кижилери база он са-
дыг, садыглары апарган.
а чоннарның найыра-
лып, тывалар боттарын-
үүлдери садыгжыга
рга, оозу Красноярск
эккээр.

Уулаан-Быраага (Ий-
ки кыдыынга чайлаар
ай. Кыш дүжүп келир-
талып, дожу быжыг
нам шанаанга соккан
ы эьдин каап алгаш,
Ус-Аксыне бадыптар
ылды хонганда чедип
кигирни, хлебти бол-
аарны, аът херексел-
утту болгаш өске-даа
ыны эккээр. Хемчиктин
Аксынче хөйү-биле
дыглажып турган. Ка-
урттуң Улуг дайыны
ргенде, Ус-Аксының
дайынче чоруй баарга,
киден бараан сөөртүр
вээжээнинден сады

ажылы орта суларай берген.
Оон тываларнын харылзаазы
кошкаш дээн. Ынчалза-даа да-
йын сөөлүндө садыглажыышкын
сайзырап турган.

Совет үеде Саян-Шушенск ГЭС-ти тудуп эгелей бергенде, Улуг-Хемниң суу улгадырга, ол суур сугже кире бээр боорга, Ус-Аксының чонун өскээр көжүрүп эгелзэн. Олар Усинск деп суурже көшкөн. Ус-Аксы деп суур чок калган. Усинск суур Тывага звес, Красноярск крайга хамааржыр апарган. Ында чурттап турар тываларның ажы-төлу школага орус дыл кырынга өөренир, тыва дылын, тыва чаңылдарын, чоорту уттуп, эгелзэн.

Усинск суурда тыва ада-ие-
лер боттары идеккейин көдүрүп,
тыва дылын, чаңчылдарын чи-
дирбес дээш улуг ажылды кы-
лып турары өөрүнчүг, патриот-
чулук херек болур. Олар Тыва
Республикада эртем болгаш
өөредилге сайыды-биле дугур-
жуп, тыва номнарны тып ап,
Тыва дугайында музейни ажаы-
дып, субурганны боттары тудуп
алган. Усинск тывалары анаа
орбастар. Долгандыр бойдузун-
дан чүнү сайзырадып болурун,
кайда кат-чимис, аң-мең барын
эки билир. Оларга Тываның
Чазaa, Өөредилге яамызы улуг
дузаны чедирери күзенчиг.

Улуг-Хемнің солағай талазында Улуг-Уру, Биче-Уру деп чергелешкек ийи улуг хемне. Улуг-Хемче киір агып, оң талазында Ус хемче кыйгы салып чытканзыг. Чайын кижі Уруларга чеде бээрге, чодураа, инек-караа, честек-кат, көк-кат, кызыл-кат дээш, кандыг каттарны чок дээр, кижі кайгай бээр. Оларның суунда тайганың кара-кара каддыгылары, белдер, мыйыттар бар. А тайгазында сыын, те, чумча, черлик хаван бөлүк-бөлүк апарган оъттап чоруур.

Бо хемнер унунга тывалар
хөй чурттап чораан. Чөөн-Хемчик
кожууннун Ийме сумузунун тос

дугаар арбанынга Шом-Шумнуң
чамдык кезии болгаш Улуг-
Урунуң чурттакчылары кирип
турган. Арбанга Саттарның саны
хөй турган.

Биче-Уру Сүт-Хөл кожууннун Хөр-Тайга сумузунга хамаар-
жып турган. Чурттакчыларының
чугазын дыңнаарга солун. Бир
чылын диинчеп чоруткаш, Сат
Хааржакпай, С. Айыр-Санаа
сугларның чугаалааны болза:
«Хем-Теректиг деп хемде даг-
дүгү бар чер-дир, көрдүвүс»
дээр болган. Саян тайгазында
даг-дүгү бар деп чүвени дыңнаан
мен, шынап-ла, ол аңчыларның
көргөни шын чадавас. Түлүш
Өндүрбей: «Уруларның адаан-
да дагда Кара-Чода (Узун-Сат),
Борбак-Сат алышкыларның кую
бар» деп чугаалаар. Уруларга
чурттап чораан кижилер өшкү-
хойну, инек, чылгы малды азы-
рап турганнар.

Кашпалчылар кышкы малга херек сиген белеткеп турда киришкеш, көргөн мен. Аьрга иштинде шөл черден сигенни кадыры-биле кезерге, оозун хол-биле бөле тудуп, савааш-таан хой дүгүн долгааны ышкаш кылдыр суун үндүр дыңзыды сы долгааш, баштарын дүргеш, орааштыргаш, дыт будуктарына кургадыр азып каар. Кжжын аьдынга артып алгаш, малынга эккеп бээр. Олар ынчаар сигенни белеткеп, эвээш малын кыш ажыр азырап алырлар.

Оларнын бир кылып ажылы аңнаары турган. Күс дүжүп келирге, диңнээр, киштээр, еске да аңнарны аңнаар. Беш, алды ай үезинде сыын мыйызы садар дээш, хөй адыр мыйыстыг сыыннарны Урулардан шилип тургаш, адып алып. Ынчан сыыннар хөй турган. Сыын мыйыстарын изиг сугга чайыпкаш, аъттарга чүдүргөш, Моолдуң Улаан-Кумче чедиргөш, аңаа садар. Ынаар орукту дуржулгалыг аңчы Сат Бүрүшаа эки билир болган. Улуг-Уру, Биче-Уру баштары болгаш

Чылан-Суг, Узун-Суг ол ынчаар, бүгү Хемчиктин чону аңнап, диинчеп чораан черлери. Ачам безин күс дүжөргө, «Чылан-Суг-же аңаайн» деп олурар чүве. Чонга кижиктиг-ле тайгалар турган ийин!

1943 чылдан эгелеп Тываның Чазаа болгаш СЭКП обкому тарамык чурттап чораан чонну чангыс черже көжүрүп, сууржуу байдалче кирип алгаш, культура, ажыл-агий, өөредилге талазы-биле улуг чактылгаларны чедип алырын көргөн. Ынчангаш чер бүрүзүнге каттышкан ажыл-агийлар – колхозтарны тургузуп, оларның төвү суурларны тудуп эгелээн. Байдал мынчап баарга, Уруларның чону таныш-көрүштүг, дөргүл-төрелдиг, эки чурттакчылыг суурларже көже берген. Шом-Шум, Уруларның чону Ленин аттыг колхозка келген. Олар тудуг ажылынга ажилдап, чолаачы, тракторист мергежилдерге өөренип ап турганнар.

Улуг-Уру чурттуг Самбуу Чаш-оолович Түлүш хову бригадирлеп, тараа тарыдып, эң баштай Сесеге ховузунга тараа өстүргөш, бир гадан 52 центнер дүжүттү алган. Ол дүжүт Тыва обласка, Сибирьге эң бедик болурга, ону «Кызыл Тук» орденибиле, колхоз даргазы Дүдөраа Ондарны Ленин орденибиле шаңнаан. Бедик дүжүт ап, чон сөрүктүг-ла а жылдап турган.

База ол чер чурттуглардан садыг шугумунга хей чылдарда ажилдаан, «Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы» атты алган Ток Натпитович Сат — пенсияда, Биче-Урудан алдарлыг артист Монгуш Дыртык театрда чонун өөртүп, чурттап чорлар.

Ылчан Түлүш Өндүрбейнин чаңгыс уруу Дукурлаа Ийме-же көжөр дээрге ынавайн, Ус-Аксынга хлеб чиирге эки-дир дээш олче көже берген чүве-дир. Ооң кадында ынак оглу Анай-оол Ус-Аксынга чурттап турган

бооп-тур. Олар аңаа өг-бүлө туткаш, чурттап турда, Усински-жө көжүрөр деп баарга ынавайн, дөргүл-төрелиниң чери Чаа-Хөл суурже көжүп келген.

Урулар ээн, аң-мең оъттаар чер болу берген. Чайын Биче-Уру аржаанынче улус чоруп турар апарган. Эки аржаан деп улус мактаар. Бир чылын улус аржааннаар дээш Биче-Уруга чеде бээрге, ында орус кижжи каржызы-биле: «Силер маңаа аржааннавас силер, бо заповедник чер-дир — дээр болган. — Азы миллион акшадан салыңар, ынчан аржааннап болур силер» — деп турган. Оон ол улус дедир чана берген. Келгеш улуска чугаалаарга, олар элделсинер болган. Ам бодап көөрге, Краснояр крайның улузу ГЭС тудары-биле аңаа заповедник аяңдар бис дээрге, ол хос чыдар хемнерни, тайгаларны Тываны бир-ле даргыс чөпшээреп, ат салгаш, берипкен хире. Ол дарга алызын бодаваан, чондан безин айтырбаан, чүвениң ужурундаа билбээн. Өске чурттарның чоннары адыш хире черин безин кымга-даа бербес чораан. Хунаап алыр деп баарга, дайын үндүрөр.

Бойдушту чеп ажыглап, Уруларга аян-чорук кылып, Улуг-Хемге суг оруун сайзырадып, үнелиг аржааны-биле чоннуң кадыын экижидер чери кылып болур турган. Ам ол заповедник хуу кижилерниң холунче кирип, түүтөглекчилерниң аңнаар, балыктаар чери апарган чадавас. Амгы үеде ол үнелиг черперивис — Уруларны катап Тываже эгидип алыр аргазы бар бе? Бистиң ада-өгбелеривистиң чуртун катап алыр дугайын Тываның Чазза боданып көөр болза эки деп саналдыг мен.

Чайырлыг ОНДАР,
пенсионер,

Кызыл хоорай.

АВЫРАЛДЫГ, АЛДЫН АРЖААНЫМ...

Аныяк сайгарлыкчы
Чингис Лопсан.

соонда, кадыкшылы сегзэн. Кы-
зыл-Тайга белинде сыстып агып
чыдар кара суг аржаан болган.
Оон бээр-ле хамык чонувус ол
аржаанның ачы-буянын көрүп,
эмненип чоруур апарган чүве-
ди.

Мурнуку чылдарда бо ар-
жаан «Сүт-Хөл» совхозка ха-
мааржып турган. Ук аржанга
кожуунуң чурттакчылары,
кадыс кошкак өөреникчилер
эмненип турган. Ооң соон-
да совхозтар ажылы көдээ
бүдүрүлгелерге шилчий бер-

ген. А 2012 чылда аныяк сайгар-
лыкчы Чингис Лопсан «Чаңгыс
суур – чаңгыс бүдүрүлгө» төлө-
вилелинге киржири-биле, бо
аржаанның девискээрин чаар-
тып кылган. Оглуңуң ажыл-
агыңыңа авазы Алдын-кыс
Дажы-Сереновна деткимчени
көргүзүп, дузалажып турар.

Лопсаннарның өг-бүлөзү аржаанчыларга эптиг байдалды тургускан. Улус чурттаар чадырлары, чөмненир черни, арыглары бажыңны, бок төгөр саваларны, шоргаларны болгаш аржаанга каксырда кире бээр ийи аңгы үгөкти таарымчалыг кылган. Аржаанга кирериниң дүрүмнерин болгаш чаламаларны, кадактарны шын баглаарындан тура бийеэш, азыл каан.

«Аржаанга кирер кижі бир дугаарында арнын, холун, адыштарын база тавангайын өттүрүп, шаптанган соонда, мага-боду-биле кирер. 2-3 минута кирер. Бажын аржаан суунга кактырбас.

Алдын аржааным,
Эмим-домум бооп көр,
Аарыг-аржым эмнеп,
Арыглап көр, авыралдыг
аржааным — деп тейлеп, чу-
гааланып тургаш, кирер. Бо
аржаан сөөк-даяк, боостая,
чүрек, зоб, нерв болгаш оон-
даа еске аарыгларны эмнээ-
ринге дузалаар. Тывада шин-
чилеттинген аржааннарның
бипаззи-дир. Карак-кыс Арак-

чаа эртемден шинчилел ажылын чоруткан. Чоогунда тал дөзүндө Тавангайлыг деп аржаан база үнүп чыдар, аңаа чүглө тавангайын 3 минутадан эртир суп болбас, дендии соок аржаан чүве» – деп, Алдын-кыс Лопсан чугаалады. Оон ыңай чаламаларын баглаарын база бижип каан.

Аржаанга баргаш, чаламаларны өзүп турар ыяшка баглавас, оон башка кадып каар дээр чорду. Ангы адагашка баглаар уjurулр. Чүрөк-Дөргүн аржаанында чаламаларны лама-башкылар чурумнуг болзун дээш, чонуп каан узун ыяшта баглап каан. Ол-ла хевээр келген улус чурумнуг апарган. Аржаанчылар боттары чурумну сагып чоруур болза эки.

Суг-Ажыдан ырак звес аржаанның оруу берге. Аныак сайгарлыкчы бодунуң хөлгеи «УАЗ»-биле барып-кээп турар улусту аай-дедир дажып турар. Ындыг берге оруктарга хүнүнүң-не аай-дедир чоруп турда, машиназы үрелип турар. Аржаанчыларның саны чылдың-на көвүдөл турар, орукту кылып бээр болза, оон артык хөй апаар деп, Чиңгистиң авазы немей демдеглел олурду. Хүнде 4 катал чөмненир.

Аржаанчыларга чөм кылыры-
биле бир олутту немей тургус-
кан. Аржаанга кирип, эмненип
дыштанганы дээш бир хүнде
570 рубль. Аыш-чемни, шуглак-

дөжекти шүптүзүн аржаанның элери боттары хандырып турар. Майгын тип алган аржаанчыларга хүнде 100 рубль. Бо кирип турар төлевирлер аьшчеч садарынга, бок төгер хөлге хөлезилээринге, аржаанның девискээрин чаартырынга херек

Дөргүн аржааны бедик даг
өрү кадыр ийде турар. «Дөр
бажы» дээн уткалыг деп бил-
дим. Шоргадан агып турары
элбек. Бичии кезек кирерге-ле,
чедер чорду. Мен хол-будум
каксыпкаш, үр-даа болбайн
үнүп келгеш, оочуурап орар ар-
жаанчылар-биле чугаалаштым.

Светлана Ооржак Кызылдан келген. Бо чылын 1 дугаар аржааннап турар. Суг-Аксы суурдан уткуп алгаш, аржаанга боттары чедирип турары база хандырылгасы эки-дир деп Лопсаннарның дугайында чылыг сөстөрни чугаалады. Суг-Аксы суурдан Клара Ооржак биле Зоя Ховалыг чылдың-на аржаанга эмненип, дыштанып кээп турар. Сөөк-даяк аарыына дыка дузалыг аржаан-дыр диштилер. Назын улгадырга сөөк-даяк аарыыр, хан базыышыны дээш аарыглар кижиден адырылбас. Ынчангаш аржаанга каксып, кирип ап чоруур-ла болза эки.

Анисья ТЮЛЮШ.

Авторнуң тырттырган чуруу.

Байыр чедиришкени

Бистин акывыс, даайывыс Геннадий Кошкар-оолович МОНГУШТУН сентябрь 9-та 55 харлаан юбилейи. Ол Чөөн-Хемчик кожуунун Баян-Тала суурда ажилдап, чурттап турар. Акывыска, даайывыска төрүттүнгөн хүнү-биле байыр чедириш-шаан, кадыкшылды, узун назынны, ак орукту күздөвис. Кады төрээнери, чээнери.

Фирменный магазин Askona

- Ортопедические матрасы
- Беспружинные матрасы
- Детские матрасы
- Защитные чехлы для матрасов
- Наматрасники
- Подушки
- Кровати

скидки до 50 %

тел: 5-35-15,

г. Кызыл, ул. Калинина, 1Г

сот: 8-923-559-9919

с 10.00 до 18.00

* акция действует до 30 сентября 2015 года

ОБЪЯВЛЕНИЕ

Уважаемые члены садоводческого некоммерческого товарищества № 8 «Саяны»
19 сентября 2015 г. в 15 часов 00 мин.
в актовом зале Кызылского строительного техникума (КПТУ-4)
состоится очередное общее собрание членов СНТ № 8 «Саяны»
Явка всех обязательна!

На повестке дня:

1. Обсуждение и принятие решения по оплате за электроэнергию и членских, вступительных взносов.
 2. Принятие и исключение членов общества.
 3. Принятие конкретных предложений от членов общества по улучшению жизнедеятельности общества.
 4. Разные вопросы.
 5. Отчет и выбор председателя Иргит А.Б.
 - 16 часов концерт.
- Правление СНТ № 8 «Саяны», председатель Иргит А.Б.
8-913-342-0334.

ӨӨРЕДИЛГЕЖЕ ЧАЛАЛГА

ТР-ниң «ТЫВАНЫҢ КӨДЭЭ АЖЫЛ-АГЫЙ ТЕХНИКУМУ» күрүнениң бюджет өөредилге албан чери дараазында курстарга өөренирин күзүннерни чалап тур:

1. Биче бүдүрүлгениң 1С Бухгалтерия учедун чорудар бухгалтер — өөренири 1 ай;
 2. 1С Бухгалтерия программазынга бухгалтер учедун чорудары — 2 неделя;
 3. ЭСМ оператору — 2 неделя;
 4. Интернет четкизинге ажилдың үндезини — 2 неделя;
 5. Автомобильдер септээр талазы-биле слесарь — 1,5 ай;
 6. Секретарь-херек эмгекчизи — 2 неделя;
 7. Сайгарлыкчы фермер — 1 ай;
 8. Электрокаңакчы — өөредири, разрядтарга өөредири;
 9. 1С Садыг болгаш склад — 2 неделя.
- Курстарга өөренир улус четчележи келирге, төп ажилдап эгелээр.

Айтырыг салыр телефоннар: 2-74-26; 8-923-382-88-84.

Өөредилге төвү ЧИИК АВТОМОБИЛЬДЕРНИ СЕПТЭЭРИНИҢ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ДАРААЗЫНДА АЧЫ-ДУЗАНЫ чедирип турар:

- шимчедикчи кезектерин сеп-тээри;
- ДВС;
- подвескаларны;
- кузовтун үүрмек ажилдарын кылыр;
- дуңзааашкын ажилдары;
- пресс ажилдары;
- шимчээр кезектерин хынаары;
- автоэлектрика.

Айтырыг салыр
телефон: 8-923-268-16-27.

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа яамызы.

Коп редакторнун хүлээлгезин күүседип турар
Ш.М. СУВАН.

Индекс 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор — 2-01-35, редакторнун дузалакчызы — 2-30-69, редакторнун оралакчызы — 2-19-87, бухгалтерия — 2-18-10.
КИЛДИСТЕР: Ниитилел-политиктиг килдис — 2-17-91, 2-17-05. Экономика килдизи — 2-40-77. Социал камгалал болгаш хей-ниити амыдырал килдизи — 2-03-88. Очулга килдизи — 2-03-87. Реклама, чарлал килдизи — 2-03-90. Тел/факс (394-22) 2-30-69. Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли 3 парлаар ама. Тираж 4603. Номерни парлапгаже дужаганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.

**ФИЛИАЛ
ФИТОЦЕНТРА
«ПРАСКОВЬЯ»**

Республика Тыва,
г. Кызыл,
ул. Сергея Лазо, 112
Тел.: 8-913-352-47-74

Күш чок деп санаар

Кызыл хоорайның 11 дугаар профессионалдыг училищезин 1991 чылда дооскан Орлан Алдын-оолович ОЮН-ООЛДУҢ адынга ты-выскан В №432537 диплому читкенин барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

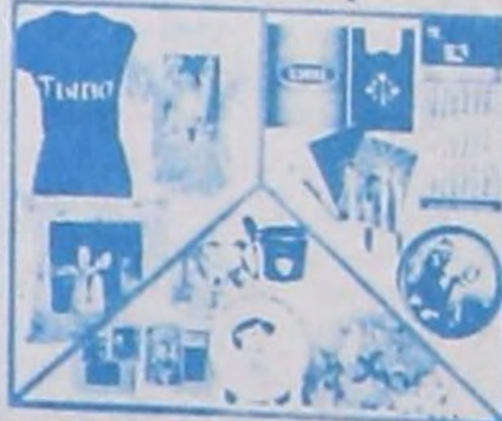
Кара болгаш өңүг металлдарның бузун-дуларын хүлээп ап турар бис.

Өртээ аар.
Кызыл хоорай, Каа-Хем кудумчузу, 94. «Одежда» баа-зазы.

Тел. 8-923-384-38-78.
Төлевирлиг үндөзиге парлаан.

ГОРОДОК-ПРИНТ

- Полиграфия
- Силерниң чуруунар кирген белектер
- Сувенирлер
- Хепке бижиктер

Визиткалар, чалаалар, календарлар, фотоблакар, стикерлар, тавактар, сыртыктар, плаздар, акрил магниттер, брелоктар, Силерниң күзелер-биле кылып турар.
Кызыл хоорай,
Ленин кудумчузу, 50,
«Меридиан» садыг төвү,
офис 208.
Тел: 8-913-359-48-00.

«ФОРСАЖ» сады даштыкы машиналарның артык кезектерин чиик өртөккө үзе садып турар. Ол-ла садыг иш-тинде чаа өөредилге херекселдерин бол-гаш идик-хеп аштап чуур порошок, саваң аймаа садып эгелээр. Өртээ дыка чиик.

Адреси: Дорожная кудумчузу,

4 дугаар бажың, хем чарыы.

Харылзажыр телефону:

8-923-265-75-82

Өртөктер чарлалды парлап турар үеде күштүг.

Төлевирлиг үндөзиге парлаан

ИЗВЕЩЕНИЯ

В администрацию Пий-Хемского кожууна поступило заявление гражданина РФ **Соян Баазан-Доржу Андреевича** о предоставлении аренды, сроком на 49 (сорок девять) лет земельного участка из категории земель сельскохозяйственного назначения, расположенного по адресу: Республика Тыва, Пий-Хемский район, местечко «Хасты-Хол», с площадью - 60 000 кв.м., разрешенное использование для сельскохозяйственного использования.

В рамках действующего законодательства в течение 30 дней с опубликования данной информации отделом земельных, имущественных отношений и администрации Пий-Хемского кожууна принимаются письменные заявления по данному заявлению.

В администрацию Пий-Хемского кожууна поступило заявление гражданина РФ **Соян Баазан-Доржу Андреевича** о предоставлении аренды, сроком на 49 (сорок девять) лет земельного участка из категории земель сельскохозяйственного назначения, расположенного по адресу: Республика Тыва, Пий-Хемский район, местечко «Алдын-Хааржа», с площадью - 60 000 кв.м., разрешенное использование для сельскохозяйственного использования.

В рамках действующего законодательства в течение 30 дней с опубликования данной информации отделом земельных, имущественных отношений и администрации Пий-Хемского кожууна принимаются письменные заявления по данному заявлению.

Начальник отдела земельных, имущественных отношений и архитектуры Б. В. Кук

Общество с ограниченной ответственностью
торгово-производственная компания «Арболит»

- Мини-АТС, телефония
- Охранно-пожарная сигнализация
- Система контроля доступа
- Структурированная кабельная сеть
- Видеонаблюдение
- Электромонтажные работы
- Арболитовые блоки
- Огнезащитные покрытия
- Арматура
- Стеклопластиковая
- Наливные полы
- Теплые полы
- Базальтовая фибра
- Пропитки для бетона
- Строительные работы

ул. Оюна Курседи, 54, т.: 8(39422) 3-70-11, 8-983-516-07-88, 8-923-397-

Расч. счет № 40603810900004000277 Корр.счет № 30101810500000000735
БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001
ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.
Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникация адырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албаннун Тыва Республикасы-биле эргелели «Шын» солунну 2012 чылдың декабрь 3-те бүртүк Херечилелдин дугаары — ПИ № ТУ17-00068, Индекс 11530, 31730.
«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко, 11) Солунда парлаптыг материалдарның авторларының бодалдары редакцияны туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыг саннары болгаш өскө-фактылары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харылаар.